

Hvornår er sager om historiske uretfærdigheder forældede?

– dynamikken mellem historieforståelse, erstatningskrav og retsopgør

I Durban I erklæringen fra 2001, art. 13, finder man denne tankevækkende formulering:

Vi anerkender, at slaveri og slavehandel inklusiv den transatlantiske slavehandel var afskyelige tragedier i menneskeheden historie [...] og vi anerkender videre, at slaveri og slavehandel er forbrydelser mod menneskeheden og altid burde have været det [...] (Durban Declaration, World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance, 8/9-2001).¹

Umiddelbart virker artiklen måske passende i en erklæring om racisme og intolerance, men alligevel skurrer formuleringen ”altid *burde* have været det” i ørerne. For hvorfor ikke bare sige, at slaveri og slavehandel altid har været en forbrydelse mod menneskeheden? Betyder det, at slaveriet nok var afskyeligt, men ikke var en forbrydelse mod menneskeheden *dengang*. Og i så fald hvorfor ikke? Fordi det ikke *var* en forbrydelse mod menneskeheden? Fordi man ikke *anså* det for at være det? Eller fordi begrebet *Forbrydelse mod menneskeheden* ikke eksisterede endnu?

Det burde, som den amerikanske juraprofessor Anthony J. Sebok (2001) påpeger, ikke være svært at blive enig om, at slaveri – både fortidigt og nutidigt - er forkasteligt. Når art. 13 alligevel endte i så kryptiske formuleringer, skyldtes det især, at spørgsmålet om erstatning for kolonialismen og den transatlantiske slavehandel var på dagsordenen. Jeg begynder denne artikel med Durbanerklæringen, fordi forløbet omkring den for alvor satte gang i internationale diskussioner om, hvorvidt efterkommere af ofre for kolonialisme og slaveri skal have erstatning i lighed med de erstatninger, der er blevet givet til holocaustofre. Men samtidig også fordi art. 13 afspejler kernen i problemet: Hvor langt tilbage i tiden kan man gå, hvis man søger oprejsning for en historisk uretfærdighed?

Menneskerettighedskrænkelser dømmes normalt på grundlag af gældende ret, dvs. FN's to menneskerettighedskonventioner fra 1966, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention fra 1950, eller de menneske-

rettigheder, der er indskrevet i nationale forfatninger. Menneskerettighedsbegrebet er imidlertid intimt knyttet til den klassiske naturretstankegang, der opererer med en forståelse af, at der eksisterer visse grundlæggende love, som alle mennesker til alle tider og alle steder er underlagt. Det er denne grundidé, der bærer en del af argumentet hos nogle af fortalernes for, at også ældre menneskerettighedskrænkelser bør kunne erstattes.

Den transatlantiske slavehandel foregik før vedtagelsen af menneskerettighedskonventionerne. Man skulle derfor ikke synes, at der var noget at frygte ift. erstatningskrav, da det netop *ikke* er menneskerettighedernes metafysiske gyldighed, der bliver lagt til grund i sager om krænkelser. Alligevel har det været magtpåliggende for forfatterne af art. 13 at gøre opmærksom på, at begrebet 'forbrydelser mod menneskeheden' ikke var indskrevet i gældende ret mens den transatlantiske slavehandel foregik, og at de involverede stater derfor ikke gjorde sig skyldig i en lovovertrædelse, som de i dag kan stilles til ansvar for (Sebok 2001). Når erklæringen skelner mellem et moralsk og et juridisk niveau, afspejler det højst sandsynligt, at en gruppe afrikansk-amerikanske advokater op til Durbankonferencen forberedte en række erstatningssager for det amerikanske slaveri, og at ledere af hererofolket i Namibia under Durban I anlagde sag mod Tyskland og 3 tyske virksomheder for folkedrabet på hererofolket: Begge sager så i erklæringens umiddelbare samtid ud til at kunne ændre præcedens på området.

Diskussionerne om, hvorvidt historiske uretfærdigheder som folkemord og slaveri begået under kolonialisme bør erstattes, rejser en række fundamentale juridiske, etiske og historiepolitiske spørgsmål: Giver det mening at erstatte handlinger begået for flere generationer siden? Hvis både ofre og gerningsmænd for længst er lagt i graven, hvem er det så, der skal betale og modtage erstatningen? Kan man dømme for noget, der ikke var ulovligt på gerningstidspunktet? Der er ingen entydige svar på disse spørgsmål, men tværtimod - som Durbankrisen er udtryk for - vild debat. Jeg vil ikke gå ind i denne debat, men derimod forsøge at vise, hvorfor erstatningskrav for ældre historiske uretfærdigheder kan være en attraktiv vej at gå, og hvilke politiske konsekvenser dette spor har for måden, historien tolkes på.

En særlig grund til at interessere sig for dette emne er, at det spiller direkte ind på den danske debat om forholdet til kolonihistorien. Siden 1998 er krav om undskyldninger blevet rejst af skiftende NGO'er i det tidligere Dansk Vestindien og for et par år siden stiftedes *African-Caribbean Repara-*

tions and Resettlement Alliance (ACRRA), der arbejder for en officiel dansk anerkendelse af og genoprejsning for slaveriet. ACRRA henter inspiration i søsterbevægelser i USA. Et faktum der er temmelig overset i den danske debat, der har tendens til at behandle sagen som et internt dansk anliggende. Det er dog ikke den danske debat om en evt. erstatning/undskyldning, der er i fokus i denne artikel, men i stedet de to førnævnte sager, der har fællestræk med den danske: dvs. dels sagen om erstatning for slaveri og racistisk segregering i USA, dels sagen om folkemordet på hererofolket.

Sagerne har det tilfælles med den danske, at der er tale om opgør med uretfærdigheder, der fandt sted for flere generationer siden. De er interessante ift. den danske diskussion, dels fordi US Virgin Islands er en del af USA, og der derfor er et direkte link til de diskussioner, der foregår i den amerikanske offentlighed. Men især fordi begge sager har ført til konkrete sagsanlæg, hvis forberedelse og udfald er blevet fulgt nøje i resten af verden. Sagerne er ikke unikke, men del af et større globalt opgør med kolonitidens undertrykkelser og eftervirkninger – bl.a. racediskrimination og global ulighed. Et opgør der foregår både på et erindringsetisk og et konkret juridisk plan. Dette opgør er, som jeg vil argumentere for, muliggjort af en historiepolitisk vending, der er indtrådt efter opgøret med nazismen. Jeg vil i artiklen forsøge at vise, at denne vending på en gang er en forudsætning for, og forudsat af, samspillet med retsopgør som de to, der her vil blive gennemgået: et samspil der også kan ende med at få historiepolitisk betydning for det danske forhold til slavetiden, hvilket jeg vil vende tilbage til i artiklens sidste del.

ATCA, hererofolkemordet og den afrikansk-amerikanske erstatningsbevægelse

Før 1904 levede ca. 80.000 hereroer og namaer i Tysk Sydvestafrika (i dag Namibia). I en folketælling fra 1911 fandt man kun 15.130. Firs procent var blevet dræbt under militærkampagner, i koncentrationslejre, under tvangsarbejde eller i Omahekeørkenen, hvor mange tusind fordrevne døde af tørst. Folkemordet fulgte som reaktion på en opstand anført af hereroledere, og det faktum, at der lå en klar hensigt om at udrydde hererofolket bag, gør, at man i dag regner hereromordet for det første folkemord i det 20. årh. (Cooper 2006: 113-114). I september 2001 anlagde *The Herero People Reparations Corporation* (HPRC) på vegne af hererofolket sag ved en amerikansk domstol mod tre tyske firmaer og den tyske

stat, der hver især blev stævnet for 2 milliarder dollars (Cooper 2006: 113). HPCR fulgte imidlertid ikke de traditionelle procedurer for anklager om folkedrab. Anklagerne var en ikke-statslig fond og ikke Namibias regering, som modsatte sig sagsanlægget med den begrundelse, at det ikke kun var hererominoriteten, der led under den tyske kolonialisme, men hele den namibiske befolkning. Som privat fond kan HPCR ikke anlægge sag ved den internationale krigsforbryderdomstol i Haag. Derfor valgte fonden den opsigtsvækkende beslutning at anlægge sag ved en amerikansk domstol under en amerikansk forordning fra 1789 – *The Alien Tort Claims Act* (ATCA) (Jamfa 2008: 208, Cooper 2006: 115). Retsgrundlaget består af en enkelt sætning:

De stedlige domstole er kompetente til at pådømme ethvert civilt søgsmål anlagt af en udlænding omhandlende erstatningskrav som følge af en krænkelse af den almindelige folkeret eller af en af USA indgået traktat (US. Code title 28, part IV, chapter 85 § 1350).²

ATCA betragtes i retskredse som stærkt problematisk, fordi den hjemler amerikansk jurisdiktion i sager uden berøring med amerikanske forhold. Men forordningen har tiltrukket sig en del opmærksomhed, fordi den nuværende fortolkning af den gør det muligt for ikke-amerikanske statsborgere at føre sag om menneskerettighedskrænkelser begået udenfor USA af andre ikke-amerikanske statsborgere. Forordningen lå hengemt i over hundrede år, men er siden 1980'erne blevet brugt i sager om menneskerettighedskrænkelser begået udenfor USA. Bl.a. i 1999 da (*Jewish*) *United Claims Conference* opnåede en milliarderstatning fra en række schweiziske banker i en sag om tvangsarbejde under holocaust – en sag som inspirerede HPCR til også at prøve deres sag under ATCA (Jamfa 2008: 208, Cooper 2006: 115-116).

Kravene om kompensation til de tidligere amerikanske slaver og deres efterkommere går helt tilbage til afslutningen på den amerikanske borgerkrig og det endelige forbud mod slaveriet i 1865. Allerede i januar 1865 forlød det af General William T. Shermans særlige feltordre nr. 15, at ca. 1600 km² land langs den sydøstamerikansk kyst skulle udstykkes i parceller á 40 ha. og, sammen med et muldyr, overdrages til frigivne slavefamilier.³ Efter mordet på præsident Lincoln senere samme år blev ordren trukket tilbage og slaveriet i stedet fulgt op af raceadskillelseslove (Yamamoto et al. 2003: 1284). Det ville føre for vidt at gøre rede for de enkelte grupperinger, der i dag arbejder for at bedre forholdene for

afrikansk-amerikanere. I denne sammenhæng vil jeg dog nævne to af de mest fremtrædende, nemlig *The National Coalition of Blacks for Reparations* (N'COBRA) og *Reparations Coordinating Committee* (RCC). I modsætning til Martin Luther Kings borgerrettighedsbevægelse i 1960'erne, der fokuserede på den lighed, der er indskrevet i den amerikanske forfatning, har de to grupper i deres strategi valgt at lægge sig i forlængelse af de første krav om indfrielse af løftet om de '40 ha. og et muldyr' og James Formans krav om en millionerstatning i *The Black Manifesto* fra 1969. En strategi der er direkte inspireret af den officielle undskyldning og erstatning, der er blevet tildelt de ca. 110.000 japansk-amerikanske statsborgere, der - uden at have foretaget sig noget ulovligt - blev interneret under 2. verdenskrig. Efter i årtier at være blevet ignoreret af den amerikanske regering undskyldte præsident Reagan i 1988, og der blev efterfølgende udbetalt ca. 1,6 milliarder dollars til de internerede og deres efterkommere (Yamamoto et al. 2003: 1293, Torpey 2006: 109ff).

Fælles for erstatningskravene fra hererofolket og slaveefterkommerne i USA er, at hverken ofrene for slaveriet eller folkemordet længere er i live. Dette er den afgørende forskel fra erstatningerne til holocaustoverlevende og japansk-amerikanerne. Set ud fra et gængs juridisk synspunkt falder sagerne da også på det kriterium, at de er forældede. I begge tilfælde argumenteres der for, at efterkommerne stadig lider under konsekvenserne af de historiske uretfærdigheder. Men også ift. denne påstand løber sagerne ind i det problem, at det ikke entydigt kan bevises, at de nutidige lidelser er direkte konsekvenser af fortiden. Desuden er det vanskeligt at fastslå, hvem der evt. er berettiget til erstatning og hvor meget (Yamamoto et al. 2003: 1302-03). Og endelig rammes sagerne af det fundamentale retsprincip, at man ikke kan sigte nogen for noget med tilbagevirkende kraft (Shelton 2003: 291).

Men en ren afvisning af sagerne er alligevel ikke så enkel. Den tyske delstat Brandenburg indgik i 2003 en aftale med Vatikanet om, at Brandenburg skulle betale Vatikanet mere end 1 million Euro som kompensation for kirkelig ejendom, der blev konfiskeret ikke bare i det 19. årh., men helt tilbage til reformationen. I det lys virker hverken herero- eller slaveerstatningssagen særligt forældede (Torpey 2006: 142). Den klassiske menneskerettighedstanke indebærer som nævnt, at menneskerettighederne gælder til alle tider. Et af hovedargumenterne hos grupper som HPRC, N'COBRA og RCC er da også, at eftersom holocaustoverlevende og japansk-amerikanerne, der alle var ofre for forbrydelser, der foregik før

vedtagelsen af menneskerettighedskonventionerne, kan modtage erstatninger, så bør det også være muligt for ofre og efterkommerne for kolonitiden (Torpey 2006: 116).

I både herero- og slaveerstatningssagen har anklagerne dog holdt sig til en retspositivistisk tilgang. Anklagerne i hererosagen argumenterede for, at selvom handlingerne fandt sted før vedtagelsen af menneskerettighedskonventionen, var der tale om brud på grundlæggende borgerrettigheder, der i det 19. årh. var gældende lov i Europa, og at international humanitær lov allerede i slutningen af det 19. årh. forbød overgreb som hererofolkemordet (Shelton 2003: 306). I slaveerstatningssagerne koncentrerer anklagepunkterne sig om brud på f.eks. løftet om de 40 ha. + muldyr. Men begge sager vidner om, at grænsen mellem jura og politik på dette område er hårfin. Efterkommerne af ofre for hererofolkemordet vil kunne pege på det forhold, at deres forgængere effektivt var afskåret fra at gøre krav på erstatning, mens de var underlagt sydafrikansk apartheidstyre, og at Sydafrika i dag af samme grund tillader sine egne borgere at fremsætte krav om kompensation for f.eks. ejendomsinddragelse så langt tilbage som til *The Native Land Act* fra 1913 – dvs. ca. lige så langt tilbage som hererofolkemordet (Torpey 2006: 142). Slaveefterkommerne i USA henviser til det forhold, at det politiske klima gjorde det umuligt at føre sager om erstatning, mens de direkte ofre stadig var i live (Shelton 2003: 305).

Som både det sydafrikanske eksempel og den nuværende fortolkning af ATCA viser, spiller politisk vilje til overhovedet at lade sagerne føre en afgørende rolle. Jeg vil derfor i det næste afsnit redegøre for, hvorfor sagerne i modsætning til tidligere tages alvorligt nu. Et forhold der hænger tæt sammen med dynamikken mellem skelsættende retsopgør og ændringer i historiebevidstheden efter 2. verdenskrig.

Aldrig mere Auschwitz: en ny historiebevidsthed

Nürnbergtribunalet blev paradigmeskabende, dels fordi 'forbrydelser mod menneskeheden' for første gang blev brugt som grundlag for retsforfølgelse, men ikke mindst fordi de politiske ledere af en overvundet stat blev ført for retten. Folkeretten havde længe gjort dette muligt, men muligheden var ikke blevet udnyttet før, og Nürnberg blev derfor også skelsættende, fordi det rykkede ved det statsuveranitetetsprincip, der hidtil havde reguleret internationale forhold (Tomuschat 2006: 831-837). Tribu-

nalet fik derfor en vigtig symbolværdi, idet forskellen i de metoder det totalitære Tyskland og de sejrende magter benyttede, blev demonstreret med fuldt overlæg. Lederne af det besejrede Tyskland blev dømt efter en omhyggelig prøvelse af deres kriminelle handlinger på grundlag af allerede eksisterende traktater – og selvom man senere har diskuteret om ikke Nürnberg alligevel var udtryk for at sejherrerne skriver historien, var intentionen om ikke andet en anden end et politisk ønske om hævn á la de bøder Tyskland blev pålagt efter 1. verdenskrig (Shelton 2003: 313).

Som den amerikanske juraprofessor, Ruti G. Teitel, gør opmærksom på, arbejder man indenfor retssystemet med en forforståelse af, at det, der dømmes ud fra, er den objektive sandhed baseret på beviselige og dokumenterbare faktuelle forhold. Af samme grund er netop retsopgør i omfattende sager som f.eks. krigsforbryderdomstole ekstremt vigtige for den senere historieforståelse, fordi retssagerne dokumenterer faktuelle forhold og slår én tolkning af dem fast (Teitel 2000: 69). Nürnbergtribunalet fik da også afgørende betydning for efterkrigstidens forståelse af krigen og er dermed et eksempel på, hvordan retsopgør kan have direkte historiepolitisk betydning.

Det er dog ikke alene Nürnbergtribunalet, der har tegnet efterkrigstidens forståelse af nazismen. I 1946 publicerede Karl Jaspers *Die Schuldfrage: Ein Beitrag zur deutschen Frage*, der, som undertitlen antyder, er et opråb til den tyske befolkning om at tage skylden for nazismen på sig – uanset om de var aktivt medvirkende eller ej. I Theodor W. Adorno og Max Horkheimers *Oplysningens dialektik* spores forudsætningerne for holocaust tilbage til oplysningstiden, hvormed skylden udvides til hele den vestlige civilisation. Båret frem af bl.a. ungdomsoprøret i Tyskland leder disse og lignende ideer fra 1960erne frem til en stærk idéhistorisk strømning, der vægter en indadvendt vestlig selvransagelse i erkendelse af, at nationalisme og imperialismen ikke kun var tyske fænomener, men kendetegnende for hele den vestlige civilisation (Floto 2005: 155, Barkan 2003: 91-92).

Den historieforståelse, der vokser frem her, kan karakteriseres som en ny erindringsetik, der insisterer på at holde mindet om holocaust i live, dels i respekt for de døde, men mindst lige så vigtigt i et håb om at man derved kan undgå gentagelser.⁴ Ideen om historien som læremester (*historia magistra vitae*) har rødder tilbage i antikken. Historien betragtes her som en samling evigtgyldige erfaringer og den, som kender til dem, kan undgå at gentage tidligere tiders fejl. Historien som læremester er betin-

get af den førmoderne tidsforståelse, der ikke havde fornemmelsen af en uovervindelig tidslig distance til fortiden. Med modernitetens ændrede forståelse af det, Reinhardt Koselleck (2007) kalder for hhv. *erfaringsrum* og *forventningshorisont*, ændres fornemmelsen af fortrolighed med fortiden. I stedet for at hente forbilleder i fortiden, vinder ideen om *perfektibilitet* frem i oplysningstiden, dvs. ideen om forbedring (Koselleck 2007: 42). I det lys bliver historien vigtig som målestok for, om man har forbedret sig ift. fortiden. Man lærer så at sige ikke direkte af den, men i relation til den.

Den erindringsetik, der opstår i efterkrigstiden, har træk af begge måder at lære af historien på. Fornemmelsen af distance mellem erfaringsrum og forventningshorisont er intakt, hvis ikke forstærket (Huyssen 1995: 134). Den nye erindringsetik er en insisteren på aldrig at glemme det, der er sket, for at forhindre at det gentager sig. Holocaust er i denne erindringsetik på samme tid en unik hændelse, der aldrig kan 'matches' af andre folkemord og menneskerettighedskrænkelser, men samtidig også standarden for begrebet 'folkemord' og indgår derfor i en konstant analogisering til forhold, der minder om Holocaust.

Som bl.a. sociologerne Daniel Levy & Nathan Sznajder (2005) og John Torpey (2006: 41) har påpeget, har indsatsen for at styrke menneskerettighederne og efterkrigstidens behandling af holocausterfaringerne dannet en ny model for andre grupper verden over. Inspirationen er tydelig hos grupper, der arbejder for at skabe opmærksomhed om andre menneskerettighedskrænkelser som f.eks. de, der blev begået under den europæiske kolonialisme. Men også ideen om vigtigheden af at beskæftige sig med de ubehagelige sider af historien rækker ud over opgøret med nazismen og gentages i en nyfortolkning af den vestlige kolonihistorie. Men der er tale om *inspiration*, og selvom det nye forståelsesrum, der er opstået i efterkrigstiden, uden tvivl har gjort stemmerne fra de tidligere koloniserede dele af verden tydeligere, foregår opgøret med den europæiske kolonialisme ikke helt efter de samme linjer som opgøret med nazismen.

Afkoloniseringsprocessen påbegyndes kort efter 2. verdenskrigs afslutning. I 1975 etableredes det noget resultatløse Waitangitribunal i New Zealand, der skulle udrede skyld og ansvar ift. overgreb på maoriminoriteten (Nobles 2008: 80f). Den form for opgør med kolonialismen, som vi ser i disse år i form af sandhedskommissioner, officielle undskyldninger, erstatninger, skabelse af museer etc. går dog først for alvor i gang efter Murens fald. En forklaring på fænomenet kan være, at 1989 udover en global afspænding og det opgør med fortiden, der endnu engang påbegynd-

tes i det genforenede Tyskland, De fremadrettede visioner, der prægede begyndelsen af det 20. årh., er i slutningen af århundredet afløst af en udbredt forståelse af, at det ikke er muligt at se fremad uden først at have set sin problematiske fortid i øjnene (Torpey 2006: 160ff).

Vigtigt at lægge mærke til i denne sammenhæng er dynamikken mellem en ændret historieforståelse og retsopgør, krav om undskyldninger og erstatninger etc. Den bagvedliggende forklaring på, hvorfor opgøret med kolonialismen tager form af bl.a. krav om erstatninger, findes nemlig i spændingsfeltet mellem på den ene side en ændret historieforståelse, der anerkender vigtigheden af at se denne fortid i øjnene og på den anden side en forståelse af, at netop retsrelaterede aktiviteter er en effektiv måde at opnå anerkendelse på og skabe grobund for politiske ændringer. Modstanden mod kravene om erstatning for historiske uretfærdigheder begået under kolonialismen viser, at der langt fra er konsensus om, at ældre uretfærdigheder skal erstattes. Men der er visse tegn på, at historieforståelse og retsopgør i forhold til opgøret med kolonialismen arbejder i samme retning (Teitel 2000: 75).

Udfaldet af herero- og slaverierstatningskravene

Ændringen i historieforståelsen er medvirkende til, at sager som hererosagen og slaverierstatningssagen – om ikke får medhold ved domstolene – så i hvert fald tages alvorligt i dag. Samtidig vidner begge sager om et forsøg på at opnå en historiepolitisk effekt via et retsopgør. Som en af frontfigurerne, Prof. Charles Ogletree, har udtalt, så er målet for erstatningsbevægelsen:

[...] at få det amerikanske samfund til at indse, hvordan fortiden påvirker de forhold amerikanere af afrikansk afstamning i dag lever under og at gøre USA til et bedre sted at leve for de virkelig underprivilegerede (i Yamamoto et al. 2003: 1295-96).

Målet er altså ikke blot erstatning men en officiel anerkendelse af problemet. Denne historiepolitiske målsætning afspejler igen den etiske for- forståelse af, at et moderne og demokratisk samfund er nødt til at se sin egen mørke fortid i øjnene for at undgå at gentage fortidens fejl. Kernen i både slaveerstatningssagen og hererosagen er, at efterkommerne hævder, at den strukturelle ulighed og fattigdom, de er underlagt, kan føres direkte tilbage til historiske uretfærdigheder. Som Torpey argumenterer for, er

det tvivlsomt, om erstatninger vil kunne rette op på disse uligheder, som kræver omfattende systemiske ændringer. Når sagerne alligevel føres som netop erstatningssager for fortidige handlinger, skyldes det, som Torpey argumenterer for, i slaveerstatningssagens tilfælde en generel frustration over, at borgerrettighedsbevægelserne og senere *affirmative-action* programmer ikke har afhjulpet den strukturelle ulighed de fleste afrikansk-amerikanere lider under. Erstatningskravene er i den forstand et forsøg på en ny strategi (Torpey 2006: 130-132).

Men fænomenet har samtidig en bagvedliggende idéhistorisk forudsætning i den ændrede forståelse af, hvordan stater bør omgås deres historie - og dermed også en symbolsk forklaring. Erstatningssagerne handler ikke kun om penge, men også om anerkendelse af lidelse og moralsk genoprejsning. Officielle undskyldninger og/eller erstatninger har netop dette anerkendelsesaspekt tilfælles med retssagen. Dvs. at den officielle undskyldning ligesom retssagen udpeger en gerningsmand, et offer, dokumenterer en forbrydelse og slår en officiel tolkning af hændelsen fast. En officiel undskyldning eller erstatning bringer en hændelse frem i lyset, der hidtil har været overset eller modsagt af andre udlægninger. Erstatnings- og undskyldningssagerne handler derfor ikke kun om penge, men også om at skabe en symbolsk og historiepolitisk ændring i forståelsen af den fortid, der er på tale, i håb om at en sådan ændring også vil kunne skabe politiske ændringer, der forhindrer, at krænkelserne fortsætter under nye former. Officielle undskyldninger og erstatninger er i den forstand to sider af samme sag, selvom en del bevægelser vil hævde, at erstatningerne skal til for at give den officielle undskyldning symbolsk tyngde (Torpey 2006: 56ff).

Netop denne indvending er blevet brugt mod udfaldet af både herero- og slavererstatningssagerne. I 2009 vedtog det amerikanske senat en officiel undskyldning for slaveriet og den racistiske segregationspolitik. Ideen om, at det er vigtig at anerkende de problematiske sider af nationens historie, fremgår eksplicit af undskyldningen:

[...] historien om slaveriet og de jure segregationen af afrikansk-amerikanere og de umenneskeliggørende grusomheder mod dem ikke må slettes fra eller minimeres i fortællingen om USA's historie (S. Con. Res. 26).

Undskyldningen affødte relativt lidt debat i USA og blev af mange afvist som nærmest ligegyldig. Dels fordi den blev vedtaget under Obama

og altså ikke en hvid præsident. Dels fordi undskyldningen indeholder en såkaldt *disclaimer*, der forhindrer, at den kan bruges til at føre sag om erstatninger med. Kritikere hævder derfor, at den ikke har den symbolske tyngde, der er nødvendig for alvor at ændre forholdene for afrikansk-amerikanere.⁵

Også hererosagen endte i en officiel undskyldning. Selvom sagen mod Tyskland blev droppet (Cooper 2006: 120f), betød den en ændring i tysk politik på området. Under et besøg i Namibia i 2004 udtrykte den tyske minister for økonomisk samarbejde og udvikling, Heidemarie Wieczorek-Zeul, på vegne af den tyske stat og noget overraskende for værterne, dyb beklagelse for folkemordet på herero- og nama-folket. Overraskende fordi Joschka Fischer under et statsbesøg året inden havde nægtet at undskylde, og Gerhard Schröder under en rundrejse i Afrika samme år helt havde undladt at besøge Namibia, hvilket af mange blev udlagt som et forsøg på at undslippe spørgsmålet (Jamfa 2008: 203). Wieczorek-Zeuls beklagelse skal dels ses i lyset af de samtidige racespændinger i bl.a. Zimbabwe (Jamfa 2008: 203f), men også i lyset af at den amerikanske højesteret i 2004 besluttede, at amerikanske domstole fortsat skulle kunne bruges til at føre sager som hererosagen (Cooper 2006: 116). Selvom sagen endte med at blive afvist,⁶ betød sagsanlægget en officiel tysk anerkendelse af hererofolkemordet og rejste samtidig en intern tysk debat, dels om hvorvidt tysk kultur giver særlige tilbøjeligheder til folkemord (Kundrus 2005), dels om forskellen i behandlingen af hererosagen og holocaust er udtryk for fortsat tysk racisme (Jamfa 2008), og endelig om hvorfor der har været så tavst omkring tysk kolonialisme i Afrika (se f.eks. Tello 2010).

De to sager er dermed foreløbig begge endt i en officiel undskyldning. Spillet omkring officielle undskyldninger er tit speget. Krav om undskyldninger afvises ofte af regeringer og statsledere, der frygter, at det vil føre til erstatningskrav. Der eksisterer ingen internationale love eller konventioner, der regulerer området og derfor heller ingen retsnormer, der tilsiger, at officielle undskyldninger skal følges af økonomisk kompensation. Der er dog et par eksempler på det: Australien, Canada og New Zealand har alle fulgt op på officielle undskyldninger med forskellige former for kompensation (tilbagelevering af landområder, tildeling af særrettigheder, forbedringer af sundhedssikringer etc.) (Shelton 2003: 299f.), og de internerede japansk-amerikanere fik både en officiel undskyldning og en erstatning. Karakteristisk for disse sager er, at undskyldningen er rettet direkte mod en indenlandsk minoritetsgruppe, som er forholdsvis let at

afgrænse. Derimod findes der kun få eksempler på, at stater har givet undskyldninger fulgt af økonomisk kompensation til grupper udenfor statens egne grænser (Nobles 2008: 1). Holocausterstatningerne er sådanne eksempler.

Af samme grund bliver officielle undskyldninger ofte brugt som måder at lukke erstatningssager på. Det leder til det lidt besynderlige spil, hvor en regeringsleder længe afviser at undskylde, indtil det pga. stigende pres synes at være den letteste måde at komme omkring problemet på. Dette realpolitiske element har affødt en lang debat om, hvornår en undskyldning kan betragtes som udtryk for oprigtig og gennemgribende anger. Diskussionen griber ind i ideen om genoprettende retfærdighed (*restorative justice*): En vigtig idé ift. denne type sager om historiske uretfærdigheder, der som nævnt sjældent kun handler om at opnå økonomisk kompensation men i lige så høj grad om at ændre fortolkningen af historien og opnå anerkendelse. Den genoprettende retfærdighedstankegang stiller store krav til oprigtighed og vilje til virkelig at foretage den mentalitetsændring, man mener anerkendelsen samtidig skal give udtryk for. Derfor afvises undskyldninger, der ikke lever op til disse oprigtighedskrav og ikke følges op af konkrete og synlige erindringspolitiske ændringer à la den tyske angerproces ift. holocaust.

Det er netop denne type indvending, der er blevet rejst mod den amerikanske 2009-undskyldning.⁷ I den forstand er hererosagen mere vellykket, fordi den rent faktisk gav anledning til en intern debat om tysk kolonialisme før nazismen. Det er dog uklart, om dette udfald er særligt tilfredsstillende for hererolederne, da sagen netop ikke endte med en erstatning og lige så vigtigt ikke mødte anerkendelse i Namibia, men tværtimod modstand.

Den dansk-vestindiske sag i et internationalt perspektiv

Det er samme type af retfærdighedsbegreb som også synes at informere *The African-Caribbean Reparations and Resettlement Alliance*. ACCRA mødtes i 2005 med Dansk Institut for Menneskerettigheder. Resultatet blev en fælleserklæring, hvori termen *reparations*, dvs. erstatning, defineres. En definition ACCRA's leder, Shelley Moorhead, siden har gentaget gang på gang, bl.a. i et interview i Deadline 10. juli 2010,⁸ hvor Moorhead forklarer, at ACCRA med *reparations* mener en ændring af historiebevidst-

heden i Danmark. Dermed lægger ACCRA sig i forlængelse af mange lignende bevægelser, der med begrebet *reparations* ikke alene mener økonomisk kompensation, men i lige så høj grad også anerkendelse udtrykt i f.eks. historiepolitiske initiativer som undskyldninger, oprettelse af museer og monumenter, ændringer i skolernes pensum etc. En del af den modstand ACCRA har mødt fra det officielle Danmark, skyldes derfor en oversættelsesproblematik: I samme Deadlineinterview argumenterede Venstres udenrigspolitiske ordfører, Michael Aastrup Jensen, for, at en undskyldning ikke kan komme på tale, fordi han kobler det til krav om økonomisk erstatning.

Men selvom uenigheden til dels skyldes en oversættelsesproblematik, kobler ACCRA sig som sagt op på en række lignende bevægelser, hvorefter mange også arbejder for økonomisk erstatning. Om dette reelt også er et mål for ACCRA er dog mindre interessant i denne sammenhæng. Sætter man den danske sag ind i en international kontekst, bliver det nemlig tydeligt, at ACCRA deler forståelsen af, at hvis man vil opnå anerkendelser for problemer, man mener kan spores tilbage til historiske uretfærdigheder, så er krav om *reparations* i en eller anden form en vej at gå. Dels er kravene mere overskuelige end krav om gennemgribende politiske ændringer af den strukturelle ulighed i USA, og det gør det nemmere at mobilisere folk i U.S. Virgin Islands. Dels indgår erstatningskravet i en bred international bevægelse for at gøre op med konsekvenserne af kolonialismen.

Hvis ACCRAs mål er, at ændre danskernes forståelse af kolonihistorien, er man med kravene om *reparations* muligvis allerede kommet et stykke vej. ACCRAs erstatningskrav har skabt fokus på den ellers oversete del af Danmarkshistorien. I 1998 afviste daværende udenrigsminister, Niels Helveg Petersen, de første krav om en officiel undskyldning for det danske slaveri, idet han udtalte: ”Jeg kan ikke se det rigtige i, at mennesker, som ikke havde noget at gøre med slaveriet, skal sige undskyld til mennesker, som ikke blev udsat for slaveri”.⁹ En begrundelse der siden er blevet gentaget af den nuværende regering. Om der indenfor en overskuelig fremtid vil ske en ændring i også den officielle danske politik på området, vil kun tiden kunne vise. Det vil kræve, at det lykkes grupper som ACCRA og danske aktører at skabe et tilstrækkeligt offentlig pres på regeringen, sådan som det var tilfældet, da daværende statsminister Poul Nyrup Rasmussen i 1998 hårdt presset undskyldte for tvangsforflyttelsen af thuleboerne. Men netop pga. dynamikken mellem historieforståelse, er-

statningskrav og signifikante retsopgør, er det ikke på forhånd afgjort, at det officielle danske svar vil blive ved med at være, at sagen er forældet.

Noter

- 1 Erklæringen kan læses på http://www.un.org/durbanreview2009/pdf/DDPA_full_text.pdf. Med mindre andet er overgivet er alle citater oversat af artiklens forfatter.
- 2 Oversat fra engelsk af cand. jur. og ph.d.studerende, Anne Funck Hansen, som jeg også skylder tak for kritiske kommentarer til dette afsnit
- 3 Ordren kan læses i Roy L. Brooks 1999: 365-366
- 4 Se også Ditte Munch-Hansens artikel ”titel” i dette tidsskrift.
- 5 Se f.eks. debatten i ”Senate Backs Apology for Slavery”, *The Washington Post* 19/6-2009
- 6 Afgørelsen kan læses på: http://openjurist.org/370/f3d/1192/herero-peoples-reparations-corporation-v-deutsche-bank_ag, besøgt 21 februar 2011
- 7 Se f.eks.: ”Senate Backs Apology for Slavery”, *The Washington Post*, 19/6 2009
- 8 Interviewet kan bl.a. ses på <http://www.acrra.org/videos.html>, besøgt 15 marts 2011
- 9 Ritzau 7/7 1998

Litteratur

- Brooks, Roy L. (1999): *When Sorry Isn't Enough – The Controversy over Apologies and Reparations for Human Injustice*, New York & London: New York University Press
- Cooper, Allan D. (2006): ”Reparations for the Herero Genocide: Defining the Limits of International Litigation”, *African Affairs*, 106/422, 113-126, Oxford University Press
- Eisikovits, Nir (2009): ”Transitional Justice”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Spring 2009 Edition, Edward N. Zalta (ed.), <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2009/entries/justice-transitional/>>
- Floto, Inga (2005): *Historie – en videnskabshistorisk undersøgelse*, Viborg: Museum Tusulanums Forlag
- Huyssen, Andreas (1995): *Twilight Memories – Marking Time in a Culture of Amnesia*, New York & London: Routledge.
- Jamfa, Leonard (2008): ”Germany Faces Colonial History in Namibia: A Very Ambiguous ”I Am Sorry””, i Mark Gibney et al. (red), *The Age of Apology – Facing Up to the Past*, Philadelphia:

- University of Philadelphia Press
- Koch, Wendy (2008): "Lawmakers to push for U.S. apology for slavery", USA Today 28/2-2008, www.usatoday.com
- Koselleck, Reinhart (2007): "'Erfaringsrum' og 'forventingshorisont' – to historiske kategorier" i *Begreber, tid og erfaring*, København: Hans Reitzels Forlag
- Kundrus, Birthe (2005): "From the Herero to the Holocaust – Some Remarks to the Current Debate", *Africa Spectrum*, Vol. 40, No. 2, pp. 299-308
- Levy, Daniel & Sznajder, Nathan (2005): *The Holocaust and Memory in the Global Age*, Philadelphia: Temple University Press
- Nobles, Melissa (2008): *The Politics of Official Apologies*, New York: Cambridge University Press
- Sebok, Anthony J. (2001): "Slavery, Reparations, and Potential Legal Liability: The Hidden Legal Issue behind the U.N. Racism Conference", *FindLaw for Corporate Counsel*, <http://writ.corporate.findlaw.com/sebok/20010910.html>
- Shelton, Dinah (2003): "The World of Atonement: Reparations for Historical Injustices", *Netherlands International Law Review*, L: 289-325
- Tomuschat, Christian (2006): "The Legacy of Nuremberg", *Journal of International Criminal Justice* 4 (2006), pp. 830-844
- Teitel, Ruti G. (2000): *Transitional Justice*, New York: Oxford University Press
- Tello, Veronica (2010): "The Division of the Earth", Afterall, <http://www.afterall.org/online/4982>
- Torpey, John (2006): *Making Whole What Has Been Smashed – On Reparations Politics*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press
- Yamamoto, Eric K., Serrano, Susan K., Natividad Rodriguez, Michelle (2003): "American Racial Justice on Trial – Again: African American Reparations, Human Rights, and the War on Terror", *Michigan Law Review*, Vol. 101, No. 5, pp. 1269-1337, The Michigan Law Review Association